

Текст за семинарно занятие в учебен курс
„Съвременни Политически Теории“
Февруари-Юни 2024

Хърбърт Маркузе

ЕДНО-ИЗМЕРНИЯТ ЧОВЕК

Изследвания върху идеологията
на развитото западно индустриално
общество

@ ТЕХНОЛОГИЧНО общество – с ТОТАЛИТАРНИ тенденции, стр. 397

@ Форми на КОНТРОЛ – репресивна толерантност
при система на ПОКОРЕН ПЛУРАЛИЗЪМ, 401

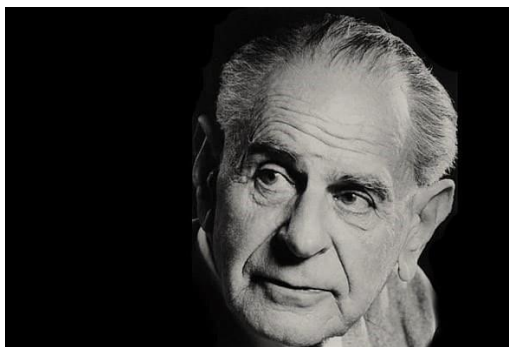
@ Контрол чрез НЕ-ИСТИНСКИ потребности – ЕДНОизмерен човек,
измамни свободи и хипнотични дефиниции, 405

@ СЕКСУАЛНА свобода и репресивна ДЕсублимация.
Принципът на УДОВОЛСТВИЕ поглъща РЕАЛНОСТТА, 411

@ Катастрофа при ОСВОБОЖДАВАНЕТО, 415

Извадката е от:

Мирчев, Михаил. *Текстове 2. Покана за социология*.
Изд. „М-8-М“, С., 2011, с. 397-420.

Herbert Marcuse (1898-1979) –

американски философ и социолог с немски произход

Един от лидерите на **Франкфуртската школа**, известна със своята **нео-марксистка критика** към западното „късно-капиталистическо“ общество. Тезите и теорията на школата по същество са **ляво-радикална** идейна версия за западното общество, което формира масов **„едно-измерен човек“**. Прави го чрез **масова култура** и формиране на **изкуствени потребности**.

Школата прави опит за съчетаване на **марксизма с фройдизма**, на социологията с психологията, на философия с политиката. Проблематизира се и обществената наука от модерната епоха.

Едно-измерният тип човек и гражданин има атрофирана способност за критично мислене относно обществото като **цялостна система**, спрямо **същността и макро-проблемите на властта** и политиката.

Той е апологет на обществото си, безкритичен е спрямо пропагандните западни ценности и мейнстрийма в мисленето.

Едно-измерният човек е **безкритично интегриран** в западното общество – под въздействие на неговата **префинена репресивност** под було на либерализъм, както и на неговия **свръх-рационалност и прагматизъм**. Още и поради ужасяваща хармония между технологии, информация и институции, но наред с **доброволно мисловно и поведенческо робство** на масовия човек.

Маркузе е **интелектуален лидер** на движение, което иска да съкруши бездушната власт на технократите, и на войнолюбците, и на расистите в САЩ. Развива доктрина за **преход от „отчаяние в страха“ към „надежда в отчаянието“**.

Предлага своя философска и идеологическа основа на **левия радикализъм и контра-културата** през 60-те в САЩ на XX век – „The New Lefts“.

Приема, че **младешта и студентите са новата революционна класа**, която има сила да пречиства обществото. Възприет е като интелектуален и духовен **гуру на студентската революция** в САЩ през 1966-1970 г., която се бори за:

- (1) расова интеграция и равенство; (2) против войната на САЩ във Виетнам;
- (3) не само за академични, но и общо за граждански свободи;
- (6) за сексуални права и революция, (7) за победа на хипи-културата;
- (4) за екологично съзнание и действие; (5) за обуздаване злоупотребите с природата.

ЕДНОИЗМЕРНИЯТ ЧОВЕК

Изследвания върху ИДЕОЛОГИЯТА на развитото индустриално общество¹

Хърбърт Маркузе²

ТЕХНОЛОГИЧНО общество – с ТОТАЛИТАРНИ тенденции

Съвременното западно индустриално общество е **иррационално** като цяло.

Неговата огромна индустриална **производителност е разрушителна** спрямо свободното развитие на човешките потребности и способности, спрямо човешкото у човека. Развитието на това общество е зависимо от **репресията върху истинските възможности за умиротворяване** на борбата за съществуване – както индивидуална и национална, така и международната. Мирът в това общество се поддържа чрез постоянна заплаха от война. Днес се оперира не от позицията на природна и техническа незрялост и съответна нужда от прогрес, а по-скоро от позиция на СИЛАТА.

¹ Източник: Маркузе, Хърбърт. **Едно-измерният човек. Изследвания върху идеологията на развитото индустриално общество.** ИК „Христо Ботев“, С., 1997. 360 стр. /Herbert Markuse. *The One-Dimensional Man*. 1964/

² **Herbert Markuse** – чрез тази книга той става символ на **критиката към охолното общество** (affluent society) във фазата на научно-техническата революция (НТР) на индустриалното западно общество, както и на **крещящата нужда от хуманизация и демократизация** на обществото в САЩ в началото на 60-те на XX век.

В нея гражданското и политическото движение на „*Новите леви*“ (*The New Left*) намира своя **интелектуална и идеологическа основа**. Поради това книгата и тезите в нея имат огромно практическо значение.

И досега срещу Маркузе и колегите му от Франкфуртската школа има остри обвинения, че те са **увредили западната политическа левица**, като са я отклонили от ясната ѝ класова основа („пролетарска“ по Маркс) и са я преформатирали по посока на **малцинствени, интелектуални, полово-сексуални, феминистки и джандърни заместители** – като една квази-уж-класова основа, която на практика обърква и изкривява, и обезсилва левицата.

Днес, в епохата на neo-liberal-mainstream такива обвинения имат още по-голяма практическа и ценностна, методологическа и идейна основателност.

Тук става дума за характерна в това западно общество **репресия**. Тук и сега тя като форма е толкова различна спрямо онази, която характеризираше предишните, по-малко развити стадии на обществото.

Възможностите (интелектуални и материални) на съвременното западно общество са неизмеримо по-големи, отколкото когато и да е било в предишни епохи. Но това освен другото означава, че обхватът на **господство на обществото върху индивида** е неизмеримо по-голям, откогато и да е било по-рано. Нашето западно общество се отличава чрез **овладяване на центробежни граждански и политически сили преди всичко чрез ТЕХНОЛОГИЯТА**, не толкова чрез открит и директен ТЕРОР.

Това се реализира на двойствена основа: (1) огромна индустриална **производителност**, (2) наред с нарастващ жизнен **стандарт** на народа. /с. 6/ ...

В развитото индустриално общество³ **ТЕХНИЧЕСКИЯТ ПРОГРЕС** е разширен до една **цялостна система на господство и координация**. При това се създават форми на живот и на власт, които се опитват да примирят противоположните граждански и политически сили в системата, потушавайки целия възможен протест в името на перс-

³ М.М.: **ИНДУСТРИАЛНО общество** – социологическа теория на **технократизма** от края на 50-те и началото на 60-те год. на XX век (Реймон Арон, Уолт Ростоу).

Абсолютизира **техническият и технологичният фактор** в общественото и човешкото развитие като цяло. Абсолютизира индустрията и индустриализацията като основен индикатор за степен на обществена развитост. При това абсолютизиране се изключва или поне подценява структуро-определящото значение на фундаменталните **обществени отношения** (класови, съсловни), основани върху наличие или лишеност от собственост върху средства за производство (по Маркс).

На тази теоретична основа се през 60-те се постулира **безкризисно капиталистическо развитие** през индустриалната епоха, **преодоляност на антагонистичните противоречия** между Капитала и Наемния труд, между класата на собствениците и класата на труда, между експлоататорите и експлоатираните. Сякаш това вече не е валидно за „работническата класа“ след като и нейният материален стандарт осезаемо се е повишил, гражданските ѝ права са се разширили, политическите ѝ права изглеждат като гарантиращи сигурността ѝ.

Индустриалното общество се представя като по-висше и **пост-капиталистическо**. Вярва се, че **науката и техниката** (технологията) могат директно да решават социални проблеми, да предотвратяват класови кризи. Оттук се придава и изключителна социална и обществена **роля на технократите** – днес ги привиждаме преди всичко като ИТ-специалисти.

Това е теория заредена с **исторически оптимизъм**, от 60-80-те години на XX век, когато западните страни се развиват бурно, разгръщат индустриалния, научния и технологичния си потенциал, създават обществен ресурс за бързо издигане на масово жизнено равнище, вкл. за преодоляване на дълбоката бедност и мизерия в тези страни. Като продължение сега, през последните 10-15 години, западът се опитва да наложи тоталното си технологично глобално господство чрез реализиране на своя **четворна технологична революция** (по Клаус Шваб): **нано-материално + био-генно + инфо-дигитално + когни-мисловно**.

В западната пропаганда по същество „**индустриално**“ е налагана като подвеждаща и прикриваща **идеологема**. Чрез нея се прави опит за подмяна на понятието „**капиталистическо**“: **първо**, като утопия от 60-те, що се отнася до преодоляване на класовите антагонизми и безкризисно бъдещо развитие; **второ**, като идеологически трик за избягване на неудобни и нежелани понятия на марксизма при анализ, оценка и прогнозиране на тогавашния капитализъм в борбата му с тогавашната система на социализъм.

Надстройка на тази технократска заблуда са и теориите за **конвергенцията** между капитализма и социализма, но в бъдеща полза на капитализма, както и теорията за **пост-индустриалното общество** (Даниел Бел). /Виж с. 101-106/

пективи за освобождаване и **свобода от тежък труд** и възползващото се от него предишно класово и политическо господство.

Става едно **интегриране на социални и класови противоположности** – конкретно сблъсъкът между Бизнеса и Труда се омекотява вътре в силната Държава, освен това залезът на Плурализма става приемлив в лицето на дву-партийна политика.

Наред с това се удържа един странен процес на съществена **социална промяна** чрез три неща: (1) съществено различни **институции**; (2) нова посока в процеса на **производство**; (3) нови форми за **човешко съществуване**. И всичкото това се налага и се възприема като НАЦИОНАЛНА ЦЕЛ. /с. 9/...

В развитото индустриално общество индустриалното производство има склонност да стане **тоталитарна система**.

Да стане тоталитарна в онази степен, в която тя определя (1) не само **обществено нужните** умения и възгледи, трудови занятия и професии, (2) но също и личните **индивидуални нужди и стремежи**. По този път и по такъв начин би се заличила принципната противоположност между **частно и публично**, между индивидуално и обществено, между двата вида потребности.

Технологията предоставя нови възможности и след това може да бъде използвана за **институционализиране** на нови и практически по-ефективни и емоционално по-приятни форми за **социален контрол**⁴, но така също за **социално сплотяване**⁵.

Тоталитарната тенденция е и в един друг мащаб – разпространява се към малко развити страни и региони по света, вкл. такива, които си живеят в някакво свое доиндустриално общество. Там **насила се създава сходство** с развитието на индустриалния капитализъм или на социализма-комунизма.⁶

⁴ М.М.: Тук само да си спомним за сегашните системи за тотален корпоративен и правителствен **контрол върху гражданите** чрез технологии за лицево разпознаване, за тотално прослушване чрез компютърните системи и социалните медии, за индивидуално чипиране, както и за политическия инструмент „**социален рейтинг**“ на гражданите и съответните технически възможности за контролиране на поведение, на придвижване, на достъп до инфраструктури, до магазинна мрежа и социални услуги, до собствени финанси и имущество.

⁵ М.М.: Тук пък да отбележим, че **пламенната апологетика спрямо новите ИТ-технологии** и дигитализация навсякъде и във всичко днес е **мощен фактор за социално групиране и сплотяване** на модерните, умни и красиви, в опозиция на остарелите технически и уж архаични като човешко качество съграждани – това днес е фундаментална културна и психична разделителна линия между младите и възрастните поколения, както и вътре сред младото поколение.

⁶ М.М.: Има предвид **теорията за КОНВЕРГЕНЦИЯТА**.

Тя възниква през 50-те и става популярна през 60-те на XX век. Основава се на концепция за „**единно пост-индустриално общество**“ (Даниел Бел) и за „**пет стадия на икономически растеж**“ (Уилям Ростоу). Твърди се, че те били еднакви за всички страни. Конкретно, въз основа на технико-икономическия прогрес и развито индустриално стопанство се търси сходство-подобие между бившите социалистически страни и западните страни тогава.

Двете конкурентни обществени системи – **капитализъм и социализъм** – в онези десетилетия наистина са с общи характеристики: индустриализация и НТР; мощна урбанизация и доминиране на градския начин на живот; еднотипно обществено разделение на труда и съсловна структура; отделяне на семейния от трудовия живот, на жизнените светове за труд и потребление; фирмена организация и стопанско коопериране; подобни системи за социално осигуряване и подпомагане; еднотипни масови образователни системи; еднотип-

Има традиционно понятие за идеологическа и политическа **НЕУТРАЛНОСТ на техниката и технологията**. Но това не би могло повече да се поддържа. Технологията вече не би могло да бъде отделяна от нейната практическа употреба от страна на Властта и политиците в обществото – просто защото ясно се вижда, че **технологичното общество** е една специфична **система на господство**, при това с видими **тоталитарни черти** на обществото. /с. 13-14/ ...

В тази нова система на господство **културата, политиката и икономиката се сливат в една система**, която поглъща или **отхвърля всички алтернативи**. Това става именно чрез посредничество на технологията, под въздействието и силата на новите мощни технологии.

Технологическата рационалност става и е станала **политическа рационалност**. /с. 14/ ...

Моят анализ е фокусиран върху тенденциите в най-развити съвременни западни общества.⁷ Налице са много области вътре и извън тези общества, където описаните тенденции не преобладават – все още не преобладават. Моята задача тук е само да схематизирам тези тенденции и да предложи няколко важни хипотези с оглед на предстоящото развитие. /с. 16/

ни армии в условия на мирно съвместно съществуване; отвореност и разширяване на връзки и обмяна между народите; две паралелни системи за глобализиране.

Поради всичко това се твърди, че двете обществени системи, поради своето развитие и така или иначе адаптиране една към друга, ще се сближават дотолкова, че биха загубили своята качествена класова и политическа специфика, и накрая техните политически, икономически и културни особености ще се вплетат в една единна глобална пост-система.

Прогнозира се СИНТЕЗ между капитализма и социализма въз основа на тогава царящите оптимистични очаквания за развитие на индустриалните общества. /Виж с. 103/

⁷ М.М.: Някой може да твърди, че след 1989, с краха на социализма, **обществото на конвергенцията** е станало господстваща обществена система в Европа. Нищо подобно – западният капитализъм, вместо донякъде социалистически, какъвто той бе за огромна част от населението си, стана точно обратното – **още по-капитализъм**, по-жесток в експлоататорската си същност и битие. Това в България е ясно видимо за 34 години западно уж развитие.

Това е, доколкото през 90-те на XX век се реализира **свръх-монополизация** не само на капитала и корпорациите, но и на политическата власт, която го представлява. Тази **свръх-концентрация и свръх-монополизация** е същността на Глобализацията през този период.

Социализмът на практика вместо да се прелее в новото общество на „синтез“, просто **изчезна като практическа алтернатива** – както като съществуващо общество, така дори и като политически сили и движения, които да се стремят към такава обществена система в Европа. Всъщност на практика стана **не конвергенция, а реставриране на капитализма** в бившите европейски социалистически страни. Тя става в съвременна нео-либерална капиталистическа форма на така нар. „**глобализация-американизация**“.

По същество **вариант на обществена конвергенция** в този период се разви **само в Китай**. Те там мощно разгръщат стопанска и технологична структура на пазарен и капиталов принцип, но в същото време удържат про-социалистическа политическа и морална надстройка. Вероятно именно поради този свои хибриден модел Китай набра огромна икономическа и обществена мощ, израсна до позиция на световен лидер, както и на алтернативен глобален център. Към подобен хибриден обществен модел **ускорено завива и Русия** – но една след 2022 год., и то в резултат от войната в Украйна, и двегодишния фатален и многопластов сблъсък с „партньорите“ от Запада.

Нови форми на КОНТРОЛ – репресивна толерантност при система на покорен плурализъм

В напредналата индустриална западна цивилизация господства една удобна и лека, приемлива и **демократична НЕ-свобода**. Самата тя е социален и обществен белег за технически и технологичен прогрес.

Наистина, какво би могло да бъде по-рационално, отколкото **потискане на индивидуалността**: (1) при механизирани на социално необходими, но възприемани като болезнени действия; (2) при концентриране на дребни предприятия в по-ефективни и по-производителни големи корпорации; (3) при регулиране на свободната конкуренция между икономически субекти с драстично неравно капацитети; (4) при намаляване на прерогативите и свиване на национални суверенитети, които пречат на глобално организиране на ресурсите и суровините. /с. 17/ ...

Независимостта на мисълта, автономията на волята и правото на политическа опозиция са лишени от тяхната основна КРИТИЧЕСКА ФУНКЦИЯ.⁸

Това именно става в едно общество, което изглежда все по-способно да задоволява **ежедневните потребности** на масовите индивиди, да покачва материалния стандарт и чувствително да подобрява начина на живот на масата от гражданите. Въз основа на това самото това общество има основания да изисква от гражданите и опозицията те да **приемат неговите** политически принципи и институции, както и да **редуцира опозицията** до равнище само на някакви дискусии – допуска се издигане на

⁸ М.М.: Точно това се реализира чрез **ДВУ-ПАРТИЙНАТА политическа** система в САЩ – републиканци и демократи са „*вътре в статуквото*”.

Има борба между тях, опозиционни изяви, някакви различия между двете партии – в декларираната им политика, в средствата и начина на действие, в имиджа на лидерите. Но тези различия остават **вътре в рамката на модела** на обществото като цяло, а той не само не бива проблематизиран, но обратно – устойчиво бива апологетизиран.

Така реално има НАДПАРТИЕН КОНСЕНСУС по външна политика, спрямо статута на елитите, по конструкцията на системата за управление, по основния модел на икономиката – все макро-характеристики на системата като цяло. Това е консенсус по така нар. „*национален американски интерес*”. Оттам надолу в конкретността на проява и реализация започва различието като терен на демократичност и частично на плурализъм. Този надпартиен консенсус е по основни неща, различията са по детайли и форми на реализиране.

Маркузе по същество проблематизира трудно видимата, но практически осезаема **граница между демокрацията и тоталитаризма** в съвременното му западно индустриално общество. Той показва, че който е **извън статуквото** и нарушава забраната да се проблематизира моделът като цяло и същността му, той би следвало да бъде **изключен от демокрацията** – практически изолиран и обезсилен, а идеологически и ценностно да бъде подложен на обругаване. Защо? Просто защото той е опасен с критичността си спрямо модела на обществото като цяло, защото със свободомислието си атакува неговите принципи и устои.

Най-самосъхраняващо за системата е такъв критичен субект **превантивно да бъде обезоръжен**. Как? Преди всичко като му се атрофира способността за КРИТИЧНО МИСЛЕНЕ и въз основа на него на способност за ефективно действие в посока към системна промяна.

Това е логиката на описваната от Маркузе „**репресивна толерантност**” **върху масовото съзнание**. Забележете термина – на пръв поглед е противоречив, а по същество акцентира на разминаването между външна пропагандна декларативност – „*толерантност*” и вътрешно присъща „*репресивност*” и предпазване от опасното мислене.

алтернативни политически линии, но единствено и само вътре в статуквото, вътре в ценностния и политическия мейнстрийм.

В това отношение на пръв поглед изглежда, че няма голяма разлика от това, дали растящото удовлетворяване на ежедневните потребности на масовия гражданин се постига чрез авторитарна или неавторитарна система. В условията на един **повишаващ се жизнен стандарт** като че ли става **безполезно несъгласието** със самата СИСТЕМА. Още повече, когато то предизвиква осезаеми икономически и политически неудобства и заплашва безпроблемното съществуване на цялото. /с. 18/ ...

Поради начина, по който е организирано своята техническа и технологична база, съвременното индустриално общество има **склонност да стане ТОТАЛИТАРНО**.

Защото „тоталитарна“ е не само една терористична политическа координация на обществото. Но също така и една нетерористична икономико-техническа координация, която действа, като **манипулира самите потребности**. По такъв начин тя **предотвратява появата** на ефективна политическа опозиция срещу цялото.

Тоталитаризъм се създава не само от специфична форма на управление или партийно господство, но също така от **специфична система на производство и разпределение**, която може в достатъчна степен да бъде съвместима с „плюрализъм“ на партии, на много вестници, на „уравновесяващи се власти“ и така нататък. /с. 19-20/ ...

Същевременно отхвърлянето на идеята за така нар. „**държава на ВСЕОБЩО БЛАГОДЕНСТВИЕ**“ в името на някакви абстрактно звучащи идеи на политическа свобода едва ли е убедително.⁹

⁹ М.М.: **Welfare State** – този термин е от 30-те год. на XX век, когато в условията на икономическа депресия в САЩ и Европа (1929-1934) има нужда и натиск за държавна политика, чрез която да се осигури реално благоденствие за народните маси (кейнсианство) и по този начин да се стабилизира държавата. Терминът активно се използва след 40-те год., със синоним **Social Service State**.

Според **Джон Гълбрайт** това е държава-общество: (1) на политическа **демократия**; (2) на масово обществено **благополучие** и сигурност; (3) на устойчиво **развитие**.

Постига се чрез **държавна активна намеса** в икономическия живот – регулиране и социално преразпределение с цел да се **преодолеят драстични** материални неравенства в гражданската пирамида. Държавата има ресурс за такава политика въз основа развитието на **науката, техниката и икономиката**. В тази доктрина държавата се разглежда като неутрална „**надкласова**“ **сила**, която е способна да удовлетворява **едновременно** интересите на всички социални слоеве и да осигурява **балансираност** между тях.

Държавата развива системи за социално осигуряване и подпомагане за бедните и маргиналните слоеве от населението, има задача да гарантира добър минимален жизнен стандарт за всички (повечето) граждани.

Идеологически и пропагандно такава държава провъзгласява по същество „**социалистически**“ принцип принципа на **равните възможности**, въпреки съсловното и класовото разслояване в реалното общество.

Политическите инструменти на такава държава са преди всичко: (1) национално здравно и пенсионно **осигуряване**; (2) всеобщ **достъп** до образование; (3) **осигуряване** при безработица, заболявания, трудови злоупотреки; (4) законодателно гарантиране на **минимална** работна заплата; (5) защита на **децата и семейството**, съответно социално законодателство.

Такава система е била експериментирана чрез реформи в Нова Зеландия още през 1890. Тогава там е била „световна **социална лаборатория**“ за Всеобщо Благоденствие вътре в едно капиталистическо общество. По това време се правят подобни реформи и във Великобритания, в Скандинавия и Германия.

След Втората световна война мащабно се реализира така нар. „**Кейнсианска революция**“. Преди всичко чрез: (1) регулиране на **безработицата**; (2) намаляване на **бедността**; (3)

Загубата на икономическите и политическите свободи, които бяха значимо практическо постижение на предишните две столетия (революционните XVII и XIX векове), може да **изглежда слаба щета** в една държава като САЩ, която е способна да управлява живота и да го прави **сигурен и удобен**.

Освен това, ако индивидите са задоволени до точка на потребителското си щастие със стоки и услуги, които властта им тика в ръцете, тогава те защо трябва да изискват от различни институции още допълнителни неща, някакво по-различно производство на стоки и услуги?¹⁰

Нататък, ако индивидите са предопределени по такъв начин, че **стоките за удоволствие** да включват също така и **мислите, желанията и чувствата** на хората-потребители, то тогава защо те самите ще трябва да искат да мислят, да чувстват и да мечтаят? Наистина, материалните и духовните стоки, които се предлагат от пазара, могат да бъдат лоши, разорителни и безсмислени – но духът и въображението на гражданите и познанието им не предлагат достатъчно силни аргументи срещу това предлагано им задоволяване на потребности (Geist – нем. дух, ум; остроумие, духовитост, духовност).¹¹

период на икономически растеж и почти **пълна заетост**; (4) масово повишаване на **жизнения стандарт**; (5) разрастване на пазарите, наред с **потреблението**; (6) частично **преразпределяне** на доходите чрез държавата от Капитала към Труда; (7) стремеж към социална **справедливост**, социалните конфликти отстъпват на процеси на социална **интеграция**; (8) стимулиране на разностранно **масово потребление**.

¹⁰ М.М.: В смисъл, че ако **монополите** предлагат на пазара **изобилие** от достъпни стоки и услуги, то гражданите като крайни потребители губят непосредствен интерес от гарантиране на плуралистична структура на производители и търговци, губят интерес да подкрепят анти-монополното законодателство и усилията на държавната власт, примиряват се с монополите и тяхното господство. Поне им се приспива съзнанието в тази посока и забравят, че корпоративен монополизъм винаги означава не само монополно завишени цени, а и корпоративна принуда към някакви форми на изкуствено потребление.

¹¹ М.М.: Става дума за универсално средство за потискане на гражданското **критично мислене** и отклоняването му надалеч от макро-обществените проблеми, от въпросителни спрямо модела и възможности за алтернативно обществено развитие. Средството е осезаемо, бързо и респектиращо **повишаване на материалния стандарт** – както Маркузе казва: *растящо удовлетворяване на потребностите*. Вкл. на онези **изкуствени потребности**, които активният съвременен маркетинг непрекъснато създава и провокира, за да реализира нови и нови производствени и търговски обороти. Населението е вкарано в **спирала на нарастващо потребление** – както Жил Липовецки обяснява, в спирала на **турбо- и хиперконсумация** и потребителство. Вижте книгата му „Парадоксалното щастие“ от 2006 год.

При това удобно е масовият потребител да бъде **несигурен за своето бъдеще**. Затова е господстваща системата на купуване и изплащане на лизинг, затова масовият човек не бива да има собствено жилище и да живее под наем, затова е удобно той не разполага с пари кеш и да е зависим от контрола върху кредитните му карти и банкови сметки. Наистина, това си е префинена система за **масов граждански контрол** върху хората чрез организация на бита и моделиране на потреблението. На хората се дава привидна сигурност и изкуствено охолство, но в замяна те **доброволно приемат наложената им граница** на техните потребителски, а после и на техните граждански и политически свободи.

Системата на „вещна зависимост“, реализирана преди всичко чрез пазара на труда и трудовото възнаграждение (XIX и голяма част от XX век), сега се допълва чрез тотална система на **контрол върху потреблението** (края на XX и началото на XXI век). Безспорно е удобството от кредитни карти, за да не се борава само с налични пари в брой, безспорно е удобството на електронната търговия и на изплащане с лизинг, но това си има гражданска

В най-напредналия стадий на индустриалния капитализъм реалното общество се оказва, че е **система на ПОКОРЕН ПЛУРАЛИЗЪМ**.¹²

Става дума за реалното общество с покорен плурализъм, при който: (1) уж конкуриращите се институции си на практика се договарят и си **съдействат**; (2) и то все заради целта и при укрепване на **общата си власт** над индивида, над гражданите.

При това е очевидно, че за управлявания индивид плуралистичната власт е далеч по-добра от тоталната власт. При реален плурализъм една институция би следвало да го защитава от друга, една организация би трябвало да смекчава въздействието на друга, и така да се разкрива реална възможности човекът да се изплъзне и да избяга от тоталната власт над него. Властта на закона, без значение колко е ограничена, е все още безкрайно по-безопасна, отколкото властта над закона или направо без закона.¹³

Да, но като се имат предвид преобладаващите тенденции от 60-те години в САЩ, трябва да се повдигне въпросът дали **наличните форми** уж на политически плурализъм по същество не **ускоряват разрушаване** именно на реалния плурализъм?

Развитото индустриално общество е наистина **система от уравновесяващи** се власти, от взаимно балансиращи се така нар. „контра-власти“. Но тези сили се неутрализират взаимно една друга в едно по-висше уеднаквяване – в общия интерес да се защитава и разширява установеното макро-обществено статукво, да се отхвърлят исторически алтернативи, да се задържи качествената промяна на това системно равнище. Уравновесяващите се контра-власти не включват онези, които се противопоставят на цялото като вид обществена система.¹⁴

Те се стремят да имунизират системното цяло против вероятно опониране и отрицание отвътре, не само от страна на някакви сили отвън. **Външната политика на съдържане** се явява разширение на **вътрешната политика на задържане**.¹⁵

цена. Големината на гражданската цена е в степента, в която става масова и всеобща форма, съответно става техническа и финансова, а и институционална форма за тотален **контрол върху населението**. Не случайно след 2020 вече се реализира проект за всеобщо дигитализиране, за само електронни пари, за пазаруване само онлайн, за крипто валути.

¹² М.М.: „**покорен плурализъм**“ – изаящен термин именно за социално-политическата-идеологическата граница на демократичния плурализъм, за който говорих в предишната реплика. Институциите, вкл. политическите, могат да се конкурират, критикуват, уличават в престъпления, но само до границата на **укрепването на властта на цялото над индивида**. В този смисъл е българската поговорка „*Гарван гарвану око не вади*“.

¹³ М.М.: Има предвид **олигархичната монополизация** на икономиката, **криминализацията** на държавата, **анархията** на улицата. Затова символи на просперитета на обществото в САЩ са: (1) **моцната държава**, олицетворена от силата на Президента, която трябва да създава, налага и отстоява обществения ред и да формулира общи цели; (2) **анти-комунизмът**, като рефлекс срещу призрака на радикалната социална промяна; (3) **полицията и тайните служби** като охрана срещу пипалата на мафията или срещу свободния народ – те трябва да контролират пределното мафиотско разрастване, също и да издигат надеждни огради между официалното общество и сивите зони и гетата в най-развитите общества. /Виж Ален Менк, в *Текстове 2*, с. 649-671/

¹⁴ За критическо и реалистично оценяване на идеологическото понятие на Гълбрайт виж Earl Latham. *The Bodi of the Corporation*. In: E.S. Mason. *The Corporation in the Modern Society*. Kambridge: Harvard University Press, 1959, pp. 223, 235 f.

¹⁵ М.М.: В тогавашната епоха на „**мирно съвместно съществуване**“ между капиталистическата и социалистическата системи от държави е имало **съдържане на противника като условие** за политиката на **вътрешно задържане**. Сега в епохата на Глобализацията с един световен

Реалността на плурализма става идеологическа и в значителна степен измамна. Изглежда, че тя по-скоро увеличава, отколкото намалява манипулацията и координацията, по-скоро подкрепя, отколкото се противопоставя на предрешената интеграция. Свободните институции се състезават с авторитарните в създаването на Врага като някаква смъртоносна сила вътре в системата...

Да обобщим още веднъж: **безумието на цялото опрощава** особените, частните безумия и **превръща престъпленията** срещу човечеството в някаква уж **рационална инициатива**. /с. 77-80/ ...

Съвременната индустриална западна цивилизация показва, че е достигнала стадия, при който „свободното общество“ повече не може да бъде дефинирано в традиционните термини на икономически, политически и интелектуални свободи. И това е не защото тези свободи са станали маловажни, а обратно – защото те са толкова важни, че не могат да бъдат затворени в традиционни форми. Нужни са нови начини на реализацията им, които да имат връзка с новите възможности на обществото.

Такива нови форми могат да бъдат означени само с отрицателни термини, защото биха били равнозначни на отрицанието на господстващите методи. По такъв начин **икономическата свобода би означавала свобода от икономиката** – от състоянието на зависимост от икономическите сили и бизнес отношения; както и свобода от всекидневната борба за съществуване и за припечелване на насъщния.

Политическата свобода би означавала освобождаване на **индивидите от политиката**, върху която те нямат ефективен контрол. По подобен начин **интелектуалната свобода** би означавала възстановяване на **индивидуалната мисъл**, която днес е погълната от масовата комуникация и индоктринация на фалшиви идеи, от унищожаването на „**общественото мнение**“ заедно с неговите суверенни създатели.

Горното на мнозина звучи нереалистично, изкуствено и утопично. Но нереалистичното звучене на тези твърдения е показателно **не за техния утопичен характер, а за мощта на силите**, които възпират практическото реализиране.

Най-ефективна и устойчива форма за воюване против освобождаването е имплантирането у хората на такива материални и интелектуални потребности, които увечават остарели форми в борбата за съществуване... /с. 20-21/

Контрол чрез НЕистински потребности – ЕДНОизмерен човек, измамни свободи и хипнотични дефиниции

Можем да разграничим Истински и НЕистински потребности.

„НЕистински“ са онези, които са наложени по репресивен начин на индивида от някакви частни интереси. Става дума за потребности, чрез които хората трайно се притискат преди всичко към: (1) изнурителния **труд**; (2) взаимна **агресивност**; (3) нищета и дълбока **бедност**; (4) социална **несправедливост**.

Задоволяването на такива НЕистински потребности би могло да бъде и приятно, дори много приятно за индивида. Но и това може да бъде елиминирано, да не бъде поддържано и запазвано от страна на системата, ако: (1) чрез тях не се възпира **раз-**

витието на личните способности на хората; (2) ако въпреки тях хората все пак **разпознават болестта** на цялото, болестта на системата на обществото; (3) ако те не водят хората към това да се **изпускат реални възможности** за лечение на тази обществена болест. Ако има такива нежелани практически ефекти, то тогава системата обръща въздействието си върху хората, предизвиквайки в резултат еуфория не от удовлетвореност и щастие, а на неудовлетвореност и **еуфория в НЕщастие**то.

Към тази категория на НЕистинските потребности принадлежат повечето от господстващите нужди: (1) да се почива и забавлява, да се отдават хората на самоцелен **хедонизъм**; (2) да се действа и живее, да се консумира в съответствие с натрапваните **реклами**; (3) да се обича и мрази **конформистки** всичко онова, което наоколо другите обичат и мразят.

Такива потребности на хората имат **обществено съдържание и политическа функция**, определени са от външни сили, върху които индивидът няма контрол.¹⁶

Без значение е до каква степен такива потребности субективно са възприемани като собствени от индивида – важното е, че те са произведени и подсилени от обществените условия на неговия живот и съществуване. Без значение е доколко той сам се отъждествява с тях и намира самия себе си при тяхно удовлетворяване, тъй като те продължават да бъдат онова, което са били от самото начало – продукти на едно манипулативно общество, чийто господстващ интерес изисква репресия върху съзнанието и поведението на хората.

Практическото преобладаване на **репресивни потребности** е един свършен факт, който се приема или поради лично **невежество**, или поради лично **пораженчество**. Но тези потребности би следвало да бъдат отхвърляни и отхвърлени – в интерес на истински щастливия индивид, както и на всички онези, чието лично нещастие е платената цена за удовлетворяване на НЕистински потребности...

За всяко съзнание и всяка съвест, за всеки опит, който не приема господстващия обществен интерес като върховен закон на своята лична мисъл и поведение, утвърденият свят от потребности и тяхното задоволяване в западното индустриално общество е един факт, който трябва да се постави под съмнение – под съмнение от гл.т. на истината и неистината...

В крайна сметка въпросът за това, какви са Истинските и НЕистинските потребности, трябва да намери **отговор от самите индивиди**. Но това е валидно само в крайна сметка, когато и доколкото те са свободни да дадат свой собствен личен отговор. А това е много трудно, доколкото обществото и пропагандата правят всичко възможно хората да са **пропагандно индоктринирани**¹⁷, да останат неспособни да бъдат

ществява същото онова желано вътрешно задържане на критичното мислене и опозиция.

¹⁶ М.М.: **Активният директен търговски МАРКЕТИНГ**, политическият маркетинг и манипулация, „*промишването* на мозъците и психиката” на населението – чрез мощни медии и масово изкуство, чрез психоза на динамичност и самоцелен стремеж към удоволствия, чрез вещомания и консуматорска психика, чрез отказ от традиционна културна идентичност и възприемане модни образци на космополитизма. Всичко това поотделно и като комбинация, която практически усилва ефективността, формира целенасочено тези „*НЕистински потребности*”, превръщайки ги в нещо уж естествено и самоподразбиращо се в потока на живота.

Днес за това са разработени и се прилагат невероятно ефективни **масови ХИПНОТИЧНИ дефиниции и технологии**. /Виж Ерих Фром. *Да имаш или да бъдеш*, с. 424-460/

¹⁷ М.М.: **ИНДОКТРИНИРАНЕ** – враждане на определена идеологическа доктрина в масовото мислене и психика. Това създава едностранчивост на мисленето, личната критичност се парира чрез идеологеми и натрапвани пропагандни очевидности. А това пък формира априор-

автономни, доколкото те мисловно и ценностно са успешно **субективно манипулирани** – и то дълбоко навътре до самите им инстинкти...

Колкото по-рационална и резултатна, по-техническа и тотална става репресивната власт на обществото и политиката, толкова по-недостъпни стават средствата и начините, чрез които подвластните индивиди биха могли да разбият своето робство и да осигурят своето собствено освобождаване...

Би могла да се оспори справедливостта на едно общество, което ... превръща своето **собствено население в обект на тотална власт**. Цялото освобождаване по същество зависи от степента на осъзнаване на робското положение.

И затова именно появата на такова гражданско съзнание винаги и всячески е спъвано чрез господство на НЕистински потребности и ценностно съмнителни удоволствия, които по някакъв начин вече са възприети от хората... Оптимална цел за освобождаване от тях е заместване на НЕистински потребности с Истински и преодоляване на натрапеното по репресивен начин удовлетворяване на НЕистинските.¹⁸

Отличителна черта на развитото западно индустриално общество е ефективното **задушаване на онези потребности, които изискват освобождаване**. Освобождаване и от онова, което може да е благоприятно и удобно в ежедневието – но което по същество става аргумент за опрощаване на разрушителната сила и репресивната функция в обществото на „*всеобщото материално благоденствие*“.

Става дума за обществена реалност, в която властта се утвърждава чрез:

- (1) неестествена потребност от **свръх**-производство и **свръх**-потребление;
- (2) потребност **от затъпяване** на масовия човешки труд, вкл. там където той повече не е необходимост;
- (3) потребност от такива модели и **системи за отдиш**, чрез които се продължава това притъпяване;
- (4) потребност да се поддържат такива **измамни свободи** като:
 - уж свободна конкуренция, но при регулирани често монополни цени;
 - уж свободна преса, но в която има твърде много авто-цензура;
 - уж свободен избор на пазара между търговски марки и джунджурии, които се оказва, че изненадващо много си приличат.¹⁹

При управляване на едно репресивно функциониращо обществено системно цяло **свободата** може да бъде превърната в могъщо **средство за господство**²⁰...

на нетолерантност към Другия с различно мнение, към Чуждия от различна култура и религия, особено директно спрямо обществено обявления за идеологически и политически враг.

¹⁸ М.М.: „**РЕПРЕСИВНО удовлетворяване**“ на потребности – имат се предвид „НЕистинските“, изкуствено създавани от корпорациите и пропагандата потребности, както и **спиралата** на тяхното **турбо- и хипер-удовлетворяване** под натиска на реклама и мода, на изкуствено бързия технологичен **up-grade**, на създаваната хедонистична свръх-доминанта в съвременната масова психика, на масовата потребителска невротичност.

¹⁹ М.М.: „**ИЗМАМНИ свободи**“ – става дума за натрапваните свободи за избор между дреболии за потребление, между „джунджурии“. Тази свобода е по същество една от създаваните „НЕистински потребности“, доколкото прикрива ограниченията в истинската гражданска и човешка свобода и свободност: (1) за **критично** социално и обществено мислене; (2) за личен **избор** на действително различен начин на живот; (3) за поне относителна **независимост** от официалните институции, и др.под.

Тук става дума за **свободата** като могъщо **средство** за налагане на реално **господство**.

Критерият за свободен избор никога не може да бъде абсолютен критерий...

Свободният избор от страна на господари не премахва разделението и противопоставянето между господари и роби. Свободният избор сред едно широко многообразие от стоки и услуги не означава гражданска свобода, ако тези стоки и услуги поддържат общественото управление върху живота на хората с техен непосилен труд и трудно поносим страх, ако всичко това създава и поддържа травматично отчуждение. Едно възпроизводство по инерция на натрапените НЕистински потребности не е проява на автономия и на лична воля, а е само свидетелство за практическа ефикасност на пропагандата и манипулативната власт...

В какво се състои индоктриниращата сила на МЕДИИТЕ?

Предварителната подготовка на индоктринацията в масовото съзнание и психика не започва от масовото приложение на радиото и телевизията, то започва откогато се **централизира контролът** от страна на политиците и корпорациите върху тях...

Ако работникът и неговият шеф харесват една и съща ТВ програма и посещават едни и същи курорти места, ако машинописката е толкова привлекателно гримирана, колкото дъщерята на работодателя ѝ, ако негърът също притежава кола „Кадилак“, ако те всички те четат един и същ вестник, всичкото това не е показател за изчезване на класите в западното индустриално общество. Тя е показател единствено за степента, до която потребностите и удоволствията, които обслужват запазването на върхушката и елитарните прослойки, се споделят в някаква степен и от основното население в страната.²¹ /с. 25-26/ ...

Отново се сблъскваме с една от най-обезпокоителните страни на развитата западна индустриална цивилизация – **РАЦИОНАЛНИЯТ характер на нейната Ирационалност**.²² От една страна, нейната производителност и резултатност, способност да увеличава производството и разпространява удобствата. Но от друга, способност да превръща прахосничеството в сякаш естествена потребност, а разрушението едва ли не в някакво изграждане.

²⁰ М.М.: Предоставената лична **свобода в едно отношение**, в дадена лична жизнена сфера, след това да бъде превърната в **средство за господство над живота** като цяло. Самото **съчетаване на термините свобода и господство** стряска днешното „индоктринирано демократично“ съзнание. Стряска го, доколкото според идеологемите му *индивидуална свобода* и *политическо господство* уж били в безкомпромисна несъвместимост.

Това е едно от измеренията на съвременния **либерално-демократичен утопизъм**.

По принцип чрез декларираната свръх-ценност „свобода“, и „равенство“, и „братство“ и „справедливост“ политически се демагогства и злоупотребява още далечната Френска буржоазна революция (1789-1794). През 60-те в САЩ Маркузе регистрира превръщането на тази злоупотреба в стройна и ефективно работеща пропагандна машина. Днес нещата са още по-оголени като цинична същност.

²¹ М.М.: В този смисъл преди време се говореше за **ОБУРЖОАЗЯВАНЕ на пролетариата** в развитите западни страни.

Бе развивана теория относно някакво **размиване и асимилиране на класовото съзнание** сред работническите „сини якички“, както и за някакви химерични нации уж само от „средна класа“. На тази база и за някакъв уж „край на класовите идеологии“, защото била преодоляна тяхната социално-класова основа, защото вече нямало било обективна основа за предишното класово разделение и ценностно-идейно противопоставяне в капиталистическото общество. Вижте по това Франсиз Фукуяма от 1992 год.

²² М.М.: „**РАЦИОНАЛНОСТ**“ на „**Ирационалност**“ – става дума за обръщане между форма и съдържание, претенция и същност, между идеологизация и характера на реалните интереси.

Тази цивилизация съумява да трансформира обективния свят сякаш той е едно продължение на човешкия ум и тяло, и наред с другото ни кара да се съмняваме в основателността на понятието за отчуждение. Това е цивилизация, която приучва хората да разпознават сами себе си в своите стоки – намирайки душите си в своя автомобил, в хай-фи уредбата си, в дома си на различни нива, в своите кухненски уреди.

Самият механизъм, който свързва индивида с неговото общество, същностно се е променил, а обществената власт се уповава на новите НЕистински и манипулирани масови потребности, които е създала. /с. 22-27/ ...

Индивидите се отъждествяват със съществуването, което им е наложено от пропагандата и медиите, от идеолозите и политиците, намирайки в него привидност за своето собствено развитие и удовлетвореност...

Това повръщане на идеологията в действителност съвсем не означава „*край на идеологията*“.²³ Напротив, в един специфичен смисъл **напредналата индустриална култура е по-идеологическа**, отколкото нейната предшественица – дотолкова, доколкото днес идеологията е в процес на **самовъзпроизводство**.

В една провокативна форма това положение разкрива политическите аспекти на **господстващата технологическа рационалност**. Системата за производство на стоки и услуги, които тя произвежда, „продават“ идеята или налагат западната обществена система като цяло. Средствата на масовия транспорт и комуникация, стоките за дома, храната и облеклото, магнетичната развлекателна и информационна индустрии носят със себе си **предписани отношения, мисловни рефлексии и навици**, които подчиняват потребителите приятно на производителите, повече или по-малко ги подчиняват, а чрез последните – на цялата обществена и политическа система.

Продуктите индоктринират и манипулират съзнанието. Те и чрез тях се поддържа едно **фалшиво** съзнание, което е **имунизирано** срещу собствената си **НЕистинност**. И тъй като тези битово полезни продукти стават достъпни за повече индивиди от повече социални класи, индоктринирането, което те носят със себе си, престава да се възприема като външна реклама. То става все по-широко възприет **начин на живот**. То реално е един добър и удобен начин на живот – много по-добър отколкото преди – и като такъв по-добър и по-удобен начин на живот той самият воюва против осмислянето и желанието за негова същностна и качествена промяна.²⁴

По такъв начин се появява **образецът на ЕДНОизмерно** гражданско мислене и обществено поведение. При него онези идеи, стремежи и цели, които по своето съ-

²³ М.М.: **КРАЙ НА ИДЕОЛОГИЯТА** – постановка от 50-те и 60-те год. на XX век (Реймон Арон, Даниел Бел, Карл Попър). Свързана е с теориите за индустриалното и пост-индустриалното общество, според които класовата противоположност намалява и отмира, а въз основа на това става възможна конвергенцията между капиталистическото и социалистическото общества. И всичкото това било правило идеологията безпредметна. Тези теории твърдят, че идеологията е принципно несъвместима с научния подход към обществената действителност. Вече споменах за по-късния Фукуяма от 1992 г., който тогава се опитва да постави апологетична точка на политическата история на човечеството.

²⁴ М.М.: Има предвид, че индивидуалното **благоденствие парира** способността, желанието и възможността на хората да мислят за определена качествена промяна в системата на обществото, поради негови принципни недостатъци. Дори когато обективно назрява нужда от такава обществена промяна, хората са „**заслепени**“ от **своето благоденствие и проблема за удържането и разширяването му**.

държание преминават **отвъд установения** дискурсивен и дейностен свят, биват или радикално отхвърлени и **пропъдени**, или поне **редуцирани до вече** възприетия език и представи в този свят. Идеите, стремежите и целите отвъд установеното биват ловко **предефинирани** от конформистката рационалност на обществената система и насочвани само към нейното количествено разширяване. /с. 29-30/

ЕДНОизмерната мисъл систематично се подкрепя от онези, които правят политиката и техните доставчици на масова информация. Техният дискурсивен свят е населен от уж **самодоказани хипотези**, които непрестанно и монополно са повтаряни и преповтаряни, и накрая стават **хипнотични дефиниции** или мисловен диктат.²⁵

Напр., казва се, че „**свободни**“ са **само институциите**, които действат в страни на западния „**Свободен свят**“ – различните други модели на свобода априори са обявявани и обявени или като разрушителен анархизъм, или като тоталитарен комунизъм, или като празна пропаганда. За неприемливо „**социалистически**“ са обявени всички посегателства върху частни предприятия и бизнеси, вкл. уж работещи за всеобщо и всестранно здравеопазване или пък за защита на природата и екологията, въпреки прояви на частна крайна комерсиализация. Също така не се приемат полезни обществени услуги, тогава когато могат да навредят на частната печалба. Използва се една такава априорна и абсолютизирана логика на свършените факти, която по същество си също е тоталитарна. /с. 33/ ...

Най-напредналите области на индустриалното западно общество проявяват навсякъде две основни черти:

(1) тенденция към довеждане до **крайност на техническия** прогрес;

(2) заедно с това интензивни усилия той да бъде **удържан вътре** и под контрола на господстващите институции.

Ето, така се вижда вътрешното противоречие на тази западна цивилизация, това е Ирационалният елемент на нейната РАционалност.²⁶ ...

По същество техническите и **технологичните похвати на индустриализацията са политически**. Като такива те предрешават възможностите на Разума и Свободата... Най-високата производителност на труда може да бъде използвана за увековеча-

²⁵ М.М.: „**ДИКТАТ на ХИПНОТИЧНИ дефиниции**“ – от страна на „свободните“ медии, или на модерните политолози и обществени експерти, или на апологетичната прозападна интелигенция, или на младежите с отрязана историческа памет и технократична втораченост.

Терминът е блестящ! И колко съвременно звучи всичко това, 60 години по-късно!

²⁶ М.М.: Преведено в термините на Маркс **производителните СИЛИ** (техниката и технологията) са в противоречие със съществуващите **обществени ОТНОШЕНИЯ** (господстващите институции), които деформират нормалното им развитие, разгръщане и постигането чрез тях на **социална ефективност**. В резултат става:

(1) неистова динамика на технологичния прогрес, което вместо всеобщо благоденствие води до обедняване на огромна част от населението в обширни региони от Света;

(2) тоталното проникване на глобални и монополизирани комуникационни мрежи, което води досегашни културни центрове на Света до културно обезличаване, до загуба на културна идентичност и до примитивизиране на духовността;

(3) бързо нарастване производителността на индустрията и производството, което все по-радикално поляризира населението, от една страна, на малък свръхбогат елит и пряко обслужващи го 5-10-15% от населението, и от друга – масово и критично обедняване, което тласка вкл. огромна част от предишните средни класи към дълбока бедност и мизерия, както и към затваряне в „сиви зони“ и гражданска маргинализация.

ване на труда, а най-ефикасната индустриализация може да обслужва ограничаване и манипулация на потребностите...

Господството, което пропагандно е дегизирано като благоденствие и свобода, реално се разпространява до всички сфери на личен живот и публично съществуване. По този начин реално бива интегрирана всяка автентична мисловна и политическа опозиция, така се поглъщат всички възникващи алтернативи.

Технологичната рационалност разкрива своя политически характер, като става най-могъщо средство за по-ефективно господство над хората и обществото, създавайки една наистина **тоталитарна вселена**...²⁷ /с. 36-38/

СЕКСУАЛНА свобода и репресивна ДЕсублимация.

Принципът на УДОВОЛСТВИЕТО поглъща РЕАЛНОСТТА

След като обсъдихме **политическата интеграция** на развитото индустриално западно общество, постижение, което е станало възможно **чрез технологическа растяща** производителност на труда и икономиката, наред с разширяващо се завладяване на природата, както и на самия човек, сега да се обърнем към една интеграция в царството на културата – също пряко свързана с технологиите и властта чрез тях...

Постиганията и неуспехите на това общество обезсилват собствената му висока/висша култура. Предишната прослава както на свободната автономна личност, така и на ценностите на хуманизма, вкл. на трагична и романтична красива и възвишена любов, всичко това се оказва **идеал, но вече от изостанал** предишен стадий на развитието. Онова, което става днес, не е просто някакво израждане на висшата култура в елементарна масова – по същество става **цялостно и същностно отхвърляне на тази висша култура** от обществената действителност, от умовете и ценностното въображение на съвременните хора...

Човекът днес може на практика да прави далеч повече неща, отколкото досегашните културни герои и предишните описвани в книгите полубогове. Днешният човек е разрешил много от доскоро изглеждащите като неразрешими практически проблеми. Но наред с това в прогреса на техниката и обществото човекът е **изоставил надеждата си, разрушил е вярата си** – всички тези същностни и високи неща, които досега бяха съхранявани чрез художествените герои и идеализациите в произведенията на висша култура.

Разбира се, тези идеализации във висшето изкуство и култура винаги са били в **практическо противоречие** със социалната и обществената реалност, надскачали са

²⁷ М.М.: Изключително впечатлява фактът, че Маркузе анализира процеси на „**ТЕХНОЛОГИЧНАТА рационалност**“, чрез която се прави опит да се осъществи **тоталност на социалния контрол** и репресивност, прави го още в самата зора на тяхното разгръщане.

Съвременните технологии се развиваха бурно в следващите две десетилетия – 70-те и 80-те год. на XX век, за да извършат качествен скок през 90-те год. чрез масовото разпространение на персонални компютри, миниатюризация на компютърната и комуникационната техника, с глобалните мрежи за информация и интернет, а чрез и с възможностите за подслушване и следене на хората, с възможността властите да използват системи за директен

ги във въображението на авторите, както и на онова привилегировано малцинство от граждани, които са били в състояние да се радват на нейната благодат и са представлявали нейните идеали...

Това **ликвидиране на високата духовна култура** се осъществява не чрез някакво открито отрицание, не чрез декларирано отхвърляне на „културните ценности“ по принцип. То става чрез тяхно масово инкорпориране в битовия ред и потока на масовия живот, чрез тяхно демонстриране в масов мащаб за масов човек, който не е на високо образовано, мисловно и културно равнище...

Масовите комуникации (преди всичко масовизираната телевизия от 60-те) успяват да СЛИВАТ и слоят **изкуство, политика, религия и философия** с ТЪРГОВИЯТА. Свалят високото изкуство до масова търговия.

Така, едно в друго, те се представят пред масовата публиката сякаш са нещо хармонично, но по същество стават и нещо **трудно различимо**. Така тези предишни четири царства на културата и духовността биват подвеждани под един техен **общ прагматичен знаменател** – стоковата форма, търговията, превръщането от нещо с високо като мислене и духовност в нещо ежедневно, опростено и материализирано.

По принцип **музиката на и за душата** също предполага умение да се привличат купувачи. Но в сегашното търговско време вече значение има разменната стойност, а не истинската и същностната стойност на изкуството и философията, на политиката и религията... /с. 84-86/

В своето отношение към всекидневието висшата култура от миналото беше много неща – разкрояване и опониране, протест или примирение към съдбата. Но тя беше също така и проява на царството на свободата – вкл. чрез отказ да се държиш прилично, да не си стандартен, да не се подчиняваш на масовите норми.

Такъв тип човешки и граждански отказ не би могъл да бъде блокиран успешно, ако на хората не се **предложи компенсация** – и тя следва да изглежда по-удовлетворяваща. Завладяването и после унифицирането на противоположностите (висока срещу масова култура), удържа своята идеологическа победа в **трансформацията на висшата и духовна в популярна и масова култура**.

Горното се извършва върху материална основа на всеобща **достъпност** и нараснало **задоволяване**.²⁸

Именно това позволява радикална ДЕсублимация...

Художественото отчуждение и надскачане на битовите реалности и непосредствените сексуални и други подобни удоволствия е СУБЛИМАЦИЯ.²⁹

Високото изкуство за духа – като художествено отчуждаване и надскачане на битовото и непосредствено сетивното – създава конкретни представи относно живота и

контрол върху населението, с възможностите за сателитно наблюдение и проследяване, с монополизация на световното медийно-кино-видео пространство, и др.под.

²⁸ М.М.: В този смисъл се говори за „ПОТРЕБИТЕЛСКО общество“. По това виж фундаменталната методологическа книга на Ерих Фром. *Да имаш или да бъдеш* от 1976 год.

²⁹ М.М.: **СУБЛИМАЦИЯ** – термин, първоначално използван във физиката на твърдите тела. Означаваше преминаване при нагряване на **твърдо вещество направо в газообразно** – в пари, без междинно твърдото тяло да се е стопило. Обратно, телата **могат да възвръщат** обема, формата, състава си при определени условия.

Тук също става дума за **същностно превръщане**, а след това и обратно възвръщане, но в друг смисъл, за който ще стане дума нататък.

хората, които често са непримирими с битовата и прагматичната реалност, с *Принципа на Реалност*. В същото време тези неща във високото и духовно изкуство, възприети от читателите и зрителите, от слушателите и повлияните от тях, повлияват на битовия живот на хората, възприемат се като някакви идеализирани образи от изкуството за реалния живот, понякога се възприемат от хората и като някакво ценностно назидание и форма на възпитаване на хората в тяхна житейска полза.

Сега тази алтернативна образност и ценностно духовно влияние от страна на високото изкуство към реалния битов живот на хората е анулирана. Нейното вграждане в кухнята, в офиса и магазина, нейното пускане в търговската мрежа за бизнес и за забавления е в определен смисъл ДЕсублимация – изместване на духовното и ценностно опосреденото, на житейски същностното и високо мисловното чрез някакво **непосредствено и масово достъпно УДОВОЛСТВИЕ**.

Още, важно е, че това свеждане на духовно и мисловно високото до битовото, тази по същество **ДЕсублимация** у хората³⁰, им бива **налага от позиция на СИЛАТА**. Внушава се, че така е нормално, че така е модерно, че така трябва в днешния свят. И това дава резултат върху онази част от обществото, която е в състояние материално да си позволи да **консумира повече**, отколкото преди, да се **отдава на удоволствия** и забавления, повече отколкото преди...

Принципът на УДОВОЛСТВИЕТО поглъща **РЕАЛНОСТТА**, самоцелното търсене на забавления и удоволствие измества *Принципа на Реалността* в нормалния социално ангажиран и отговорен човешки живот и реализация.

Сред удоволствията за масовия човек на първо място е **секса и сексуалността**, които вече са освободени и либерализирани от предишните културни и религиозни, битови и морални ограничения. В това поле обществото **изкуствено стимулира** ли-

³⁰ М.М.: **ДЕсублимация** – термин, използван от Маркузе, за да назове обратния процес на обществения процес на сексуална „сублимация“ по Зигмунд Фройд.

Според сексуалната сублимация на Фройд обществените и културните, религиозните и битовите ограничения върху секса (ранен, извънбрачен, безпорядъчен, морално недопустим, педофилски, между близки роднини, публично демонстриран, вулгарно самоцелен) – всичкото това има **културна и обществена функция**. Тя е да ПРЕНАСОЧИ личностната **енергия към саморазвитие**, към съзидателна и творческа изява, към личностно ОТДАВАНЕ на семейство и близките, на работа и професия, на обществени каузи и мисия.

Сексът е интимна сфера на реализиране, докато поради принудена или доброволна сублимация **човек пренасочва и отдава силата и енергията** си за своя обществена реализация, служейки на своята социална принадлежност и дълг. Именно затова сексът бива потискан и ограничаван, за да може да спечели близкият, гражданинът, творецът.

При ДЕсублимацията става дума за обратен процес на връщане на човека от сферата на социална реализация, на продуктивната му дейност и творчество (културно, научно, социално, религиозно) преди всичко към **първични влечения** и афективни преживявания, към **самоцелни удоволствия**, ценностно към отдаване на хедонизъм като смисъл на живота.

В този смисъл ДЕсублимацията е обратен процес на **свиване на социално-насочената активност и пренасяне на енергията към егоистични потребности на удоволствието**.

В някаква степен личността се отказва от социални идеали, възприема се като отчуждена от обществената си среда, търси идентичност и пълноценност само в интимната си изява и преживявания. В частност в своя свободен-интензивен-провокиращ-самоцелен (хипер)секс. Но става дума за сексуалност, която до голяма степен е **ЛИШЕНА** от **духовност**, от еротична **чувственост**, както и от **дълбока емоционалност**. Става дума за интензивна сексуална практика, но която неочаквано води до невротична неудовлетвореност и дори до обезсмисляне на живота.

При ДЕсублимацията хората се **примитивизират** и в някаква степен се **атомизират**.

берализираната сексуалност и по същество използва **репресивни методи за ДЕСублимация**.³¹...

Чрез пропагандата и провокирането на хората към **самоцелна и интензивна** сексуалност Властта постига една своеобразна човешка технологическата реалност: от една страна, **сякаш разширява** индивидуалната свобода и освободеност, но от друга – на практика в същото време интензифицира властовото **господство над мисълта** и живота на хората, измества активността на гражданите...

В самия секс механизацията се оказва, че е „спестила“ либидото, намалила е енергията на *Инстинкта за Живот*, изключила е либидото от предишните модели на личностно осъществяване. Това е сърцевина на истината за ДЕСублимацията като политика в нейната опозиция и контрастност с романтичната епоха и романтичния човек:

- (1) съвременният пътешественик срещу предишния скитащ поет или занаятчия;
- (2) поточната и механизирани линия за производство срещу ръчното производство, в което човек отдава поне малко от душата си;
- (3) между живота в малък уютен град/селище и живота в големия забързан, механизирани и невротичен град;
- (4) между фабрично произведения стандартен хляб и домашно направения с емоция самун хляб;
- (5) между платноходката с личното усилие и умение на моряка и моторницата с нейните мотори и всякакви улеснения и удобства.

Разбира се, този романтичен ДОтехнически свят беше просмукан с масова нищета, често с непосилен труд и мърсотия, а съвременното им техническо преодоляване безспорно носи голямо удоволствие и ежедневна радост. От друга страна, преди е съществувал „пейзаж“ и среда за пълноценен либидален опит, който в света на ДЕСублимацията повече не съществува.

С неговото изчезване едно цяло измерение на човешката активност и пасивност е **ДЕеротизирано** – има много секс, но няма еротика. „Вселената“ на сладострастния катексис е намаляла необратимо. Резултат е една локализация и свиване на либидото, намаляване на чувствената еротика до някакъв сексуален опит и техника, до някакво само физическо задоволяване.³²

Например, да сравним любенето в ливада и в автомобил по време на любовна разходка извън стените на града сред природата или притеснено някъде по улиците в

³¹ Виж Маркузе, Хърбърт. **Ерос и цивилизация**. *Философско изследване на Фройд*. Глава X. Книгата е от 1955, издадена на български през 1993 и 1997 год.

Тази книга е друга извънредно интересна „стара“ книга на Маркузе, разказваща за днешните „модерни“ проблеми на младите хора, които са вкарани от модите и пропагандата в някакъв вихър на **самоцелна и демонстрирана сексуалност**.

Интересно е да се чете тази тогавашна книга и да се прави житейски паралел между „сексуалната революция“ на хипитата от 60-те години и днешната „мега-хипер-сексуална“ революция и житейските модели, атакуващи днешните деца и млади поколения.

По същество има две доста различни практически норми на **тогавашния и на сегашния хедонизъм**. Тогава нещата изглеждаха преди всичко провокативно симпатични и по принцип нормално освобождаващи, докато за жалост сега нещата изглеждат далеч по-изродено психически и морално. Достатъчно е да погледаме потока от еротични селфита в инстаграм, да погледнем няколко вулгарни послания от млади момичета в тик-ток, да се завъртим в някоя знакова наркоманско-порнографска дискотека.

³² Според терминологията, използвана в късните работи на Зигмунд Фройд – **сексуалността** е „специализиран“ и частичен мотив, докато **Еросът** е мотив на цялостния организъм.

прашния и невротичен Манхатън. В първия случай околната среда участва и приканва чувствения катексис и се стреми да се еротизира.

Либидото надхвърля непосредствените ерогенни зони. Обратното, механизирания околна среда сред града, блокира само-трансценденцията и някаква възвишеност на либидото. Тласкано в стремежа си да разшири областта на еротичното забавление и механично удоволствие, либидото става по-малко „полиморфно“, по-малко способно на еротизъм отвъд просто физическата сексуалност³³, либидото потъва при самоцелно интензифициране на физическото.

По такъв начин, като (1) **намалява еротиката** и (2) **интензифицира сексуалната енергия**, технологическата действителност ограничава обхвата на сублимацията – ограничава и потиска прехвърлянето на първична сексуална енергия към творческа и социална реализация на хората. Тя също така **редуцира потребността от сублимация**. В умствения апарат и представите на днешните хора напрежението между онова, което е **желано**, и онова, което е **позволено**, изглежда значително е намаляло – желаното се оказва позволено, без морални задръжки, без задръжки поради приличие. Днес вече *Принципът на Реалността*, изглежда не изисква радикална и болезнена трансформация на инстинктивните сексуални импулси и потребности. /с. 102-105/ ...

Често се отбелязва, че развитата индустриална западна цивилизация оперира в по-голяма степен със СЕКСУАЛНАТА СВОБОДА.

„Оперира“ в смисъл, че последната става **пазарна стойност**.

Без да престава да бъде средство на труда, на тялото е позволено да излага своите сексуални черти в света на всекидневната работа и в трудовите отношения. Това е едно от уникалните постижения на индустриалното общество – станало възможно чрез намаляването на мръсния и тежкия физически труд, чрез наличие на евтино и привлекателно облекло, култура на красотата и физическа хигиена, както и чрез съответни изисквания на рекламната индустрия.

Сексапилните момичета от офиса и щанда за продаване, хубавичкият възмъжал младши администратор и надзирател в универсален магазин са доста търсени „стоки“. А притежаването на подходящи любовници – нещо, което някога бе достъпно и прерогатив само за елита, на крале, принцове и лордове – сега улеснява кариерата и на далеч по-малко издигнати рангове в бизнес общността, сред деловите общности.

Сегашният **артистичен функционализъм** способства за тази тенденция. Магазините и офисите се откриват за погледа чрез огромни стъклени витрини и излагат на показ своя персонал. Всичко е на показ и за гледане – вътре високите гишета и непозрачните отделения си отиват безвъзвратно... **Разбива се бариерата**, която преди отделяше **индивидуалното от публичното**, днес с по-голяма лекота се излагат на показ привлекателните качества на чуждите съпруги и съпрузи.

Това не противоречи, а допълва ДЕеротизацията на околната социална среда.

Сексът се интегрира в работата и публичните отношения и по такъв начин става по-податлив на удовлетворяване. Техническият прогрес и по-удобното живеене позво-

³³ М.М.: „ПОЛИМОРФИЗЪМ“ (гр. много и форми) – едно и също явление или по същество еднородни явления, които имат рязко различаващи се форми на проява, живот и развитие.

В случая на **либидото**, от една страна, като непосредствено не само физическо, но и емоционално и духовно удоволствие в секса, и от друга – като платонична любов, възвишена емоционалност, душевна изтънченост, трепет на въображението.

ляват систематично включване на компонентите на либидото в царството на стоковото производство и обмяна... Днес обществото мобилизация инстинктивната сексуална енергия и това е нещо е приятно за направляваните индивиди – подобно на каране на мощна моторница, както бутане на мощна тревна косачка или ускоряване на автомобила просто за забавление.

Мобилизацията и направляването на либидото могат да дадат обяснение за голяма част от доброволното примиренчество и привидната хармония между индивидуални потребности и социално необходими желания, цели и стремежи. **Технологическото и политическото овладяване на трансценденталните фактори** в човешкото съществуване, така характерни за развитата индустриална цивилизация, отстояват себе си в инстинктивната сфера – **задоволяване по начин, който поражда покорство и отслабва рационалността** на един възможен граждански и политически протест.

Обхватът на социално допустимото и желателно сексуално удовлетворяване извънредно се е **разраснал и разширил**. Но чрез това задоволяване по същество се **намалява истинското** еротично и сексуално удоволствие – доколкото то е лишено от съпротива, не е срещу никакви ограничаващи и забраняващи норми в сегашното общество и поради това да са лично трудно постижими. Лесното носи по-малко удоволствие, отстрани натрапването често не носи никакво удоволствие.

Така провокираното отвън и по същество **регулирано сексуално** забавление като свои практически по-общ резултат поражда широко разпространено **гражданско покорство**... Като се занимаваме със секс не ни остава интерес и енергия да се занимаваме с обществено важни проблеми и необходими промени. /с. 106-108/

Катастрофа при ОСВОБОЖДАВАНЕ

В съвременната ера овладяването на материалния недоимък в развитите западни индустриални общества обхваща едно **репресивно потребителско изобилие** и „**фалшиви потребности**“. То е репресивно в онази степента, в която поддържа удовлетворяване на такива потребности. Става дума за потребности, които изискват:

- (1) продължаване на **безскрупулна конкуренция** за изпреварване на другите хора с твоя социален и професионален ранг;
- (2) чрез скъпи и ангажиращи усилия **надбягване с естественото остаряване** и съответното възрастово планиране на живота;
- (3) в днешната все по-удобна за работа и живот среда наслаждаване на провокираната от средата **умствена и мисловна леност**;
- (4) отдаване на работа чрез, а и за **средствата за унищожение**.

Очевидните удобства, породени от този вид изобилие, и даже нещо повече, подкрепата, която то дава на системата за господство на високите доходи, улесняват внасянето му от западните индустриални страни в по-малко развитите области на света. Там въвеждането на такава система все още означава огромен фактически прогрес не само в техническите, но и в човешките условия за живот и просперитет.

Обаче, пряката взаимовръзка между **техническото развитие и манипулативната политика**, между доходната производителност и политическото господство, дава в страни на недоимъка нови оръжия за **задържане на освобождаването**. До голяма степен новото изобилно количество от стоки и услуги, от работа и възможности за от-

дих във високо развитите западни страни привежда в действие това задържане в слабо развитите.

В най-развитите индустриални страни и региони постигнатият висок **стандарт на живот**, се оказва че не винаги е подходящ модел за развитие. Особено в случаи, когато целта е постигане на мир и умиротворяване. Заради този материален стандарт на живот са направени много поражения върху човешкото у Човека и върху екологията и Природата. В тази връзка трябва отново да бъде зададен въпросът: Дали си заслужават **жертвоприношенията и жертвите**, които индустриалната цивилизация е направила в защита и грижа за стандартът на живот?

Този въпросът е престанал да бъде неразумен, откакто „*благоденстващото общество*“ е станало общество на постоянната мобилизация срещу риска от унищожение и откакто купуването на неговите стоки се придружава:

- (1) от състояние на неразумност и **слабоумие**;
- (2) на отново увековечаване на изнурителния **тежък труд**;
- (3) от широкото и депресивно повишаване на **фрустрацията** (отчуждението).

При тези обстоятелства освобождаването от едно такова уж благоденстващо общество не означава връщане към здравословна и тежка материална бедност. Точно обратното, **елиминирането на доходното прахосничество** би увеличило наличното за социално разпределяне обществено богатство.

Днес в преуспялата войнстваща и благоденстваща индустриална държава човешките **нагласи за едно мирно и спокойно съществуване изглеждат асоциални и непатриотични**. Става дума за такива нагласи като:

- (1) отхвърляне на цялата **престъпност**, както и на повсеместната **бруталност**;
- (2) индивидуално и групово неподчиняване на **тиранията на мнозинството**;
- (3) открито признаване на наличието на масов **граждански страх и слабост**, които са една естествена реакция спрямо такова общество;
- (4) **чувствителен ум**, който се отвращава от онова, което на практика се извършва;
- (5) **лична ангажираност** със слаби и осмивани акции на граждански протест и ценностно отхвърляне на днешното общество.

Такива изрази на хуманност ще бъдат помрачени от един необходим компромис – нужда да прикриваш някого от властта, за да си способен да измамиш измамниците около себе си и да живееш и мислиш въпреки тях. Тук нека имаме предвид, че в тоталитарното общество манталитетът на хората има склонност да стане **начин на мислене, който бяга от действителността**, да следва съвета на Самюъл Бекет: „*Не чакай да бъдеш заловен, за да се скриеш...*“ /с. 299-301/ ...

Един нов висок материален стандарт на живот, приспособен към умиротворяване на съществуването, също така предполага **ограничаване на бъдещото население**.

Разбираемо и приемливо ли е това, че индустриалната западна цивилизация разглежда като легитимно масовото избиване на милиони хора по време на война, както и всекидневни жертвоприношения на всички онези, които са лишени от адекватна грижа и обществена закрила?

Тази цивилизация, наред с горното, проявява и свои морални и религиозни скрупули, ако въпросът опре до **ограничаване на раждаемостта** в обществото. Наред с

това, че това общество все още е пригодно: (1) за планирано унищожаване на живот в името на Националния интерес; (2) за непланирано лишаване от живот в името на Частни интереси.

Нравствените скрупули по горното са разбираеми и приемливи, защото такова общество се нуждае от постоянно нарастващ брой купувачи и привърженици – постоянно обновяваният свръхобем трябва да бъде управляван...

Експанзията във всички форми на екипна и колективна работа, общностния живот и забавление е **нахлула във вътрешното пространство** на човешкото усамотяване, днес на практически е елиминирана възможността за лична изолация, в която индивидът, завърнал се в самия себе си, би могъл свободно и творчески: да **мисли**, и да се **съмнява**, и да **открива**.

Това е онзи вид лично уединяване, което е единствено условие, което на базата на задоволените жизнени потребности, може да даде **смисъл на свободата** и на **независимост на мисълта** – но това отдавна е станало най-скъпа стока, достъпна само за много богатите, а те не я използват.

В това отношение досегашната „култура“ разкрива своя феодален произход и ограниченост. Тя би могла да **стане демократична**, но само чрез **премахване на масовата демокрация** – ако обществото успее да възстанови човешките **прерогативи на усамотяване**, като ги предостави на всички и ги покровителства за всеки. /с. 303/

ОТКАЗЪТ ОТ СВОБОДА, дори от възможността за свобода, кореспондира с предоставянето на **свободи там**, където чрез тях се **засилва репресията**.

Заплашителна е степента, в която на населението: (1) се разрешава да нарушава мира навсякъде, където все още има мир и някаква тишина; (2) да се проявява несвадливост и да се **обезобразяват нещата**; (3) да се **фамилиарничи**, без да се спазват никакви рангове на авторитета; (4) да се нарушават **добрите обноски и приличието** в обноските и поведението.

Тази тенденция е заплашителна, защото тя изразява законно и даже организирано усилие да се **отхвърли Другия** въз основа на някакво своеволно **Лично основание** – да се пречи и попречи на автономията му, дори ако претенцията на другия е само някаква малка сфера на съществуване и изява.

Във високо развитите индустриални западни страни огромна част от населението **става публика по неволя** – пленена не от някакъв политически тоталитарен режим, а именно от безконтролните свободи на гражданите, чиито средства за забавление и ободряване просто **принуждават Другия** и той по неволя да участва в техните **звуци, гледки и миризми**.

Може ли общество, което е неспособно да защити индивида дори вътре у дома му, между неговите четири стени, основателно да претендира, че наистина уважава свободата на индивида и личното пространство, и че то като цяло реално е свободно?

Разбира се, едно свободно общество се определя от много по-фундаментални достижения, отколкото личната автономия. И все пак отсъствието на такава автономия **опорочава дори най-забележителните** институции на икономическата и политическата свобода – като отхвърля свободата в нейните скрити човешки корени.

Постигането на лична автономия изисква условия, при които репресираните измерения на живота да не биха могли да се съживят отново. Освобождаването изисква **потискане на хетерономните** потребности и удоволствия, които организират живота в даденото общество. Собствените автономни срещу наложените отвън хетерономни

потребности.³⁴ Колкото повече са станали собствените потребности и удоволствията на индивида, толкова повече **потискането** им се възприема като тяхна **фатална загуба**. Изходът за индивида в такава фатална ситуация е той да съумее субективно да предефинира потребностите си и по този начин да направи една качествената промяна и съхраняване на живота си.

Да вземем един (за нещастие фантастичен) пример: ОТСЪСТВИЕ пред нас на всички **средства за масова информация и развлечения**, от които ни потапят във всякакви рекламни и индоктриниращи форми.³⁵

Това днес просто би потопило индивида в **травматична празнота** – тя е различна от онова усамотяване, в което човек би имал шанса да се учудва и да мисли, да опознава себе си, да мисли свободно и за своето общество. Лишен от своите фалшиви лидери, приятели и представители, той би трябвало сам със себе си да изучи своите основи отново. Разбира се, не подценяваме трудността, с която човек би оформил истинските си думите и изреченията, как ще успее да ги изкара, както и трудността да изяви своите истински стремежи или страхове.

Такава ситуация на съвременен човек, който е далеч от средствата за информация и индоктринация би била непоносим кошмар. Това ще е докато хората са способни да подкрепят продължаващото създаване на ядрени оръжия и дори да подкрепят използването им, както и докато не се съпротивляват срещу радиоактивното замърсяване и съмнителните хранителни продукти, и други подобни. Дотогава хората не биха могли да понесат и личното си лишаване от предлаганите от масовите медии и култура забавления, както и от предлаганото им масово образование, което ги прави способни сами да използват устройства за отбрана или унищожаване... /с. 302-305/

Призрактът на историята отново е тук, вътре и отвън границите на развитите индустриални западни общества. Би бил повърхностен един исторически паралел с варварите, които заплашват империята на най-развитата цивилизация. Но все пак можем да говорим сега за **втори период на варварство**, който поставя под заплаха продължителността на сегашната империя на западната цивилизация... /с. 317-318/

³⁴ М.М.: „**ХЕТЕРОНОМИЯ**“ (гр. друг, различен и закон) – филос. термин във философията на Емануел Кант, с който се назовава **зависимост на човешката воля и поведение от външни причини и от чувствени подбуди**; *ет.* поведение, което се основава **не на вътрешни морални принципи, а на външни причини и фактори**; *прен.* зависимост от **чужда воля**, когато **липсва автономност** на личната воля.

³⁵ М.М.: Представете си, че в хола или спалнята ви **няма телевизор** и голяма плазма.

И докато вечеряте с близките си разговаряте с тях, усещате ги, споделяте, заедно сте си интересни един на друг – вместо уж заедно, но отчуждено да сте се вторачили в телевизора, а сега вече вместо всеки на масата да се е вторачил в малкото си екранче.

И когато идват важни гости не ги настанявате с гордост пред голямата плазма, а мислите как да изобретите нещо лично, за да им направите вечерта приятна. И когато сте интимни с приятеля/приятелката си не запълвате празнотата от нежност и милувки с поредния филм, или не провокирате оскъдната си сексуалност с порносцени. И когато ви пее душата – представете си, че запявате, а не си навирате в самотните уши слушалки с някое модно парче.

Е, без телевизора. Ще се справите ли с празнотата, с усещането, че не знаете какво да правите без него, че не се сещате какво да говорите, че не съумявате да сте интересни на близките и приятелите си? Ако не успявате, бихте се чувствали неловко и празни.

Ето, за такава „*травматична празнота*“ говори Маркузе преди 60 години, която днес се усеща още по-депресиращо, виждаме я навсякъде наоколо и ... вероятно имаме нужда да ѝ се съпротивляваме.